

LENKA HLOUŠKOVÁ

PRAMENY K DĚJINÁM DIDAKTIKY 19. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Období 19. století produkuje velké množství tištěných pramenů (jak literatury, tak časopiseckých a novinových článků, narůstá agenda úřadů, spolků apod.), které jsou velmi rozmanité co do obsahu i kvality. První snahou utřídit prameny k dějinám pedagogiky 19. století u nás jsou Kádnerovy práce: „*Dějiny pedagogiky*“. Českých zemí se týká III. díl, 3. svazek vydaný v Praze roku 1923 a „*Vývoj a dnešní soustava školství*“, I. díl, Praha 1929.

Prameny k dějinám didaktiky budou mít poněkud užší záběr než pedagogika, i když se mnohá témata s dějinami pedagogiky prolínají až překrývají. Nesmíme ani zapomenout na úzkou provázanost německo-rakouské oblasti s českou v tomto období.

Na následujících stránkách nenajdete úplný výčet pramenů ke zmiňovanému tématu, protože např. záměrně opomímám veškeré učebnice (mimo učebnic pedagogiky a didaktiky pro učitelské ústavy) a metodiky vyučovacích předmětů. V jednotlivých oddílech uvádím chronologicky za sebou prameny, které se mi podařilo vyhledat ve fondech:

Pedagogické knihovny, Solniční 12, Brno

Univerzitní knihovny, Kounicova 1, Brno

Muzea J. A. Komenského, Horní náměstí 35, Přerov

Muzea J. A. Komenského, bývalé Valdštejnské náměstí 4, Praha 1

Moravského zemského archivu, Žerotínovo náměstí 3/5, Brno

V první polovině 19. století patří k základům „teorie“ didaktiky metodní knihy určené většinou učitelům elementárních škol. Jsou to spisy pojednávající o všech dimenzích vyučování. V prvních částech zpravidla zdůrazňují význam vyučování a učení, uvádějí všeobecná pravidla vyučování, požadavky na osobnost učitele, metody výuky a rady z praxe. Nezapomínají ani na mravní výchovu a kázeň ve škole. Ve druhých částech převažují speciální metodiky trivlia a náboženství. Tyto metodní knihy se mi jeví jako metodicky dobře utřídněné zkušenosti z praxe s citlivostí k úskalím učení žáka a problémům učitele při vyučování, zasazené do jednotného teoretického modelu výrazně ovlivněného Felbingerovým konceptem.

Pařízek, Aleš: *K pravému způsobu cvičení mládeže*. Praha 1811.

Strnad uvádí, že tato práce vznikla na základě II. části Felbingerova díla „Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute“ jako třetí přepracované vydání s původním názvem „Über Lehrmethode in Volksschulen für Präparanden, Katecheten und Lehrer“ z roku 1793.

Engelbert, John: *Rádce pro školní čekanice, pomocníky a učitele v c.k. zemích*. Brno 1814. Přeložil Antonín Kunc zastávající dogmatické principy, které ovlivnily i jeho překlad. Autor v druhém vydání z roku 1823 uvádí, že připojí druhý díl obsahující návody k předpisům a diktandu, k listovnímu psaní a jiným spisům, příklady k „cifernímu a hlavopočiní“, krátkou drobnopísemnost, povídky a bajky pro děti apod.

„Methodenbuch oder Anleitung zur zweckmässigen Führung des Lehramtes für Lehrer in trivial und Hauptschulen“, Vídeň 1822.

Peitl, Josef: *Kniha metodní nebo Navedení k dokonalému vedení učitelského úřadu pro učitele na triviálních a hlavních školách*. Praha 1824. Původní text byl vydán ve Vídni roku 1820 až po komisionálním prověření s názvem „Methodenbuch oder Anleitung für Lehrer in Trivial — und Hauptschulen“. Ten anonymně přeložil a soukromě vydal Norbert Vaněk.

Dušek, Vendelín: *Navedení k náležitému školnímu vyučování pro učitele, pěstouny dětí a školní pomocníky*. Hradec Králové 1825 od Bernarda Oveberga. Překlad je opět upraven podle dogmatických pravidel.

Vývoj koncepcí a pohledů na profil učitele podléhající soudobým pedagogickým směrům lze sledovat na „Didaktikách“ a učebnicích pedagogiky pro učitelské ústavy. Zatímco naše první didaktika, Vorbesova učebnice, volně vychází z Peitlovy Metodní knihy a představuje nám učitele schopného zvládat veškeré problémy vyskytující se během vyučování, Lindnerovo „Všeobecné vyučování“ postavené na herbartismu, vidí učitele jako profesionála, který staví svou výuku na porozumění zásadám logiky s přihlédnutím k psychologickým charakteristikám učení.

Vorbes, Tomáš: *Didaktika čili Navedení ku vyučování školnímu*. Hradec Králové 1860.

Šulc, Pavel, J.: *Základové pedagogiky a didaktiky*. Praha 1874.

Šimek, František: *Vychovatelství pro kandidáty učitelství, učitele a pěstouny mládeže vůbec*. II. díl „Didaktika“, Praha 1875.

Schulz, Emilian: *Základy psychologie a pedagogiky podle Durdíka Josefa*. 1877.

Schulz, Emilian: *Základové logiky a didaktiky*. 1877.

Lindner, Gustav, Adolf: *Všeobecné vyučování*. Vídeň 1878 (poprvé česky).

Durdík Petr: *Pedagogika pro české školy pro střední zvlášť*. Praha 1882 (část II. — účel gymnázií a reálků, podmínky a překážky zdárného vyučování, vlastnosti učitele, III. — obecná methodika, methodika jednotlivých předmětů).

Blanda, František, Xaverius: *Didaktika obecná pro útvary učitelské*. Praha 1894.

Blanda, František, Xaverius: *Stručná didaktika pro ústavy učitelské.* Praha 1895.

V dalším oddíle se můžete seznámit s díly, která v sobě zahrnují teoretické zdůvodnění prezentovaných názorů a zkušeností.

Formánek, Činoveský, Jan: *Listové týkající se vyučování mládeže na venkovských školách.* Praha 1839 (psáno ve formě listů venkovskému učiteli datovaných od 20. 6. 1836 do 21. 5. 1837).

Svoboda, Jan, Vlastimil: *Školka, čili prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí k věcnému broušení rozumu a ušlechťení srdce s navedením ke čtení, psaní, počítání a rejsování pro učitele, pěstouny a rodiče.* 1839.

Tyto dvě práce ještě podle mého názoru čerpají převážně z praxe, ale uvedená doporučení teoreticky zdůvodňují. Opírají se zejména o znalosti o duševním vývoji dítěte.

Za předěl v teoretických didaktických dílech považuji herbartovsky laděná Lindnerova díla, která (i když se v mnohých detailech odlišují od „klasických herbartovců“) přinášíjí ucelenou a propracovanou teoretickou koncepci rozvoje didaktiky jako vědy v rámci pedagogiky. Přehled Lindnerových děl je doplněn o tituly z Kádnerových „Dějín pedagogiky, III. díl, sv. 3, spisy o názorném vyučování: „Anschauungslehre als Vorschule des Zeichnens und der geometrischen Formenlehre“, 1871 a „Übungsschule des Elementarzeichnens nach der Interlinear — Methode“, 1872.

„Eine Cardinalfrage der Schulpädagogik“, 1875 (otisk z Jahrbuch des Vereins für wissenschaftliche Pädagogik VII). Pojednává o tom, jaké následky má přeceňování a mechanizování didaktického postupu, požaduje posílení svobody učitele.

„Drobné články pedagogické“, Velké Meziříčí 1885.

V Pedagogických rozhledech v ročnících III., IV., V. Josef Klika uveřejnil:

„Čtení pedagogická a didaktická“ (45)

„Čtení didaktická a methodická“ (49)

„Čtení methodická“ (2)

Za velmi přínosné dílo přispívající k rozvoji teorie považuji jeho:

„Encyklopaedisches Handbuch der Erziehungskunde mit besonderer Berücksichtigung des Volksschulwesens“, 1882. Plán vydat podobnou encyklopedii česky částečně uskutečnil jeho žák Josef Klika.

„Stručný slovník pedagogický“, 1891.

Do výčtu děl jsem dále zařadila práce:

Lepař, Jan: *O methodách učebných a logické jejich příbuznosti.* Praha 1873.

Willmann, Otto: *Didaktik als Bildungslehre nach ihren Beziehungen zur Socialforschung und zur Geschichte der Bildung* (poprvé 1882, 1889,

v Pedagogické knihovně Brno mají výtisk z roku 1923). Autorem je profesor na německé části pražské univerzity.

Zajímavý článek o didaktice a její souvislosti s ostatními „vychovatelskými vědami“ uveřejnil Antonín Krecar v časopise *Učitel* v roce 1890 (I. ročník) podle K. Stoye s názvem: „O vědách vychovatelských a jejich souvislosti.“ Tento princip rozřídění věd přebíral s vlastními úpravami i Lindner; viz heslo Encyklopaedie in „Encyklopaedisches Handbuch“.

Nyní jsem uvedla prameny k poznávání názorů, doporučení a koncepcí didaktiky, které měly zaručit kvalitu výuky a učení žáka. Ale jaká byla realita v moravských školách ve druhé polovině 19. století? To se můžeme dozvědět např. z agendy zemské školní rady, která měla vést školství a dozírat nad ním v každé zemi Rakouska — Uherska. Sama byla podřízena ministerstvu kultu a vyučování. Jí se podřizovaly okresní a místní školní rady s oblastní působností. Ve fondu Moravského zemského archivu z agendy zemské školní rady můžeme najít tato hesla (pouze výběr):

1. Obecné a měšťanské školy, zřizování

- 1/6. Učitelské zkoušky
- 1/9. Osnovy a učebnice
- 1/10. Vyučování náboženství
- 1/17. Varia, školní zprávy, vysvědčení a mimoškolní činnost
- 1/19. Zřizování učitelských ústavů, osnovy a stipendia
- 1/21. Živnostenské školství

2. Zřizování reálék

- 2/4. Učební osnovy a knihovny

3. Zřizování gymnázií

- 3/7. Maturitní protokoly
- 3/8. Sbírky, knihovny, osnovy a školní programy
- 3/9. Nepovinné předměty

5. Zápisy o sezení zemské školní rady

Další významné informace o školství lze získat z fondu „školská fase“, která vznikla jako provenienční nesourodá sbírka v guberniální a místodržitelské registratuře z praktických a správních potřeb. Jsou zachovány normálie zemské školní rady z let 1874–1907. Fase jsou doplňkem ke spisům Německé techniky Brno (1849–1945) a všeobecné spisovny moravského místodržitelství. Najdeme zde mj. soupis všech moravských učitelů z let 1770–1872.

Pramenem pro poznání historie moravského nižšího a středního školství druhé polovině 19. století může být agenda zemského výboru, který poskytoval subvence na udržování škol a dotoval učitelské fondy. Na svých zasedáních projednával otázky zřizování obecných a měšťanských škol. Jedná se i o pramen k poznání vývoje zemských škol.

Přála bych si, aby můj příspěvek posloužil k rozvinutí badatelské činnosti v oboru dějin didaktiky, a to nejen v linii státního školství.

LITERATURA

- K á d n e r , O . : *Dějiny pedagogiky*. III. díl, sv. 3, Praha 1923.
- K o c m a n a k o l . : *Průvodce po státním archivu v Brně*. Brno 1954.
- S t r n a d , E . : *Didaktika školy národní v 19. století*. I. díl, Praha 1975.